

fra Nordlands fortid.

Sagn og historie

af

Ø. Nicolaisfen.

Kristiania.

forlagt af Alb. Cammermeyer.

1889.

Det Mallingske bogtrykkeri.

De nordlandske folketraditioner, som herved forelægges den velvillige læser, og hvoraf enkelte tidligere har været trykte i Tromsøavisen, er delvis samlede med stipendium af den „Letterstedtske forening“. Til enhver, som ved mit samlerarbejde har ydet mig hjælp, aflægges min hjerteligste tak. Specielt nævner jeg hr. professor Moltke Moe, som godhedsfuldt har gennemset manuskriptet.

Forfatteren.

Indhold.

I.	Ældre tiders overtro i Nordland	1
II.	Troldøer og underjordiske :	
	Gilbergsviken	29
	Nordfuglø	30
	Votteløs	31
	Den halte hane	33
	Handelsmanden og troldet	33
	Sjøl	35
III.	Fra heksenes tid :	
	Prestedatteren	36
	Sortefunster	37
	Fintæmflaffen	39
	Finnefunst	40
	Troldjo	40
	Af Finmarkens retsprotokol	43
IV.	Om planter og dyr :	
	Aspen og enebærtræet	48
	Kløverfira	49
	Enebærene	50
	Trærnes saar	50
	Elstovsblomsten	51
	Ræven og maasen	51
	Ræven og krabben	52
V.	Prestehistorier :	
	Nordlandsprester som jægteskippere	53
	Disitatten	55
	Prestesønnen	56
	Uvenskab	57
	Svartebogen	57
	Michel Hegelund	60
	Strandhug paa Prestesøen	62

VI.	fra russernes herjingstog:	
	Øifjordvær	68
	Dotteholmerne	69
	Tuvenes kirke	70
	Dødmandsristen paa Hjelmese	71
	Loppens kirke	72
VII.	Tore Hund	73
VIII.	Nordlands sidste lensherre	76
IX.	Nordland og Finmarken som forvisningssted	86

I.

Ældre tiders overtro i Nordland.

1.

At samle folketraditioner og eventyr, at skrive om de overtroiske forestillinger, som i de forløbne aarhundreder var gjængse blandt vort lands befolkning, ansees af mange som et baade unyttigt og unødvendigt arbeide. Det er ikke saa ret lang tid siden, at alt, som hørte til folkedigtning og folketradition, nævntes med det foragtelige navn „ammestuehistorier“. At syssle med det slags sager ansees af en materialistisk opfatning som en utilgivelig ødslen med tid og kræfter, medens en mere intelligent anskuelse mente, at folkedigtningen var blottet for al „æsthetisk sans“. For den, som syssler med kulturhistorien og derfor maa iagttage aandsudviklingen i folkeslagenes liv, for den, som søger at trænge ind i de forskjellige tiders tænkesæt og idekreds, er derimod de gamle overleveringer et nødvendigt led til en ret forstaaelse af henfarne slegters aandsliv og dannelses-trin. Han sættes ved dem istand til at paavise, hvor-

ledes tidligere tiders menneſter paavirkedes af natur-
omgivelſerne, ſom med ſin ofte tunge og triſte magt
paatrykkede aandſudviklingen ſit eiendommelige præg.
Han gjenfinder i dem minder om hin aandelige bryd-
ningſtid, da aasareligionen fortrængtes af křiſtendom-
men, uden at dog den religiøſe nydannelse formaaede
helt at fortrænge det ſynkende hedensſtabs eiendomme-
lige foreſtillinger, ſom i mangfoldige tilfælde vedblev
at exiſtere mere eller mindre utilflørede mange aarhundre-
der efter, at křiſtendommen var bleven den herſkende
aandſmagt.

Naar den nordlandſke folketro indtil for ikke mange
aartier ſiden befolkede hav og land, berg og dal, tjern
og bæſ med overnaturlige væſener, ſaa er dette fore-
ſtillinger, ſom ikke er opſtaaede i ſenere tider, men er
aartuſender gamle og fælles for mange folkelaag. Ligeſaa
gamle er flere af de overtroiſke tanker, ſom knytter ſig
til menneſter, dyr og planter. Overtroen er nu paa
de fleſte ſteder næſten tilintetgjort eller fører alene en
henſygnende tilværelſe blandt ældre folk, ſom neppe
vil vedkjende ſig den af frygt for latteren, medens den
yngre generation, frigjort fra dens hæmmende baand,
ſnart glemmer baade de overtroiſke foreſtillinger ſelv
og de epiſke traditioner, ſom direkte ſkjød frem af deres
rod. Den ſtigende læſning, ſom nutildags breder ſig
videre og videre over vore bygder, den křiſtiſke prøvelſe,
ſom enhver foreteelſe mer og mer underkaſtes, fortræn-
ger alle ældre anſkuelſer, der ikke ſtemmer overens med
en nøgtern tænkning, og priſgiver dem til glemler og
undergang. Derfor ſøger ſamlere at redde, hvad

reddes fan, af de gamle minder, inden disse for altid gaar under. Vort lands nordligste del, hvor to folkefærd af forskjellig herkomst, levevis og kultur stødte sammen og gjensidig paavirkede hinanden, gjemmer ikke faa rester af de svundne tiders aandsliv. At samle disse spredte levninger er ikke altid let og vil navnlig falde vanskeligt for den, som ikke i længere tid har levet sammen med folket der. Ofte er det rent tilfældigt, at man faar høre om de gamles frygt for skadelige magters indflydelse eller om den svindende slegts overtroiske bestræbelser for at frigjøre sig fra en mægtig naturs tryk; den fremmedes forskning betragtes blot som paatrængende nysgjerrighed og mødes med taushed og mistro.

2.

Menneskene har til alle tider sysselfat sig med at udforske, hvad kommende dage skulde bringe af lykke eller uheld, af sorg eller glæde. At løfte en flig af det forhæng, som skjuler den enkeltes og slegtens fremtid, er et gammelt ønske, som aldrig har ældets, uagtet det aldrig er blevet tilfredsstillt. Denne fælles menneskelige trang er roden til de mange varsler, som toges af mennesker, af dyr, planter og de mest forskjelligartede forhold. Baade mænd og kvinder gav sig af med spaadom; det hørte saa at sige til folkets daglige dont at afvende onde varsler ved besværgelser og andre midler.

Uf og til hændte det, at en eller anden troede at se husene paa en gaard i brand, uden at der i virke-

ligheden havde været ildløs. Dette var et varsel om ildsvaade, og den, som havde seet synet, følte sig forpligtet til at underrette den truede gaards eiermand derom. Denne afvendte da varslene ved en pengegave til „Spitalen“ i Bergen (St. Jørgens hospital). — Afsondrede ens haar en oljeagtig substans i større mængde, skulde han omkomme paa sjøen; ligeledes varslende det at drømme solen skinne over havbrynet om, at nogen snart skulde forulykkes paa sjøen. — For at faa vide, om nogen af husfællerne skulde dø i aarets løb, gif én ubemerket bort fra bordet julekvelden og saa ind igjennem vinduet. Hvis en af dem, der sad ved bordet, var feig, saa man en hovedløs skikkelse paa hans plads; et lignende spøgelse sad paa spørgerens stol, hvis han selv var hjemfalden til døden. Denne maade at udforske fremtiden paa stod dog ikke høit, da det oftere skal være hændt, at vedkommende spørger rammedes af slag eller epilepsi.

Hvor torsfestimen skulde staa tættest om vinteren, troede man at faa vished om paa følgende maade: Nyltaarsaften satte man ind et tinfad, fyldt med vand. Paa fadets kanter skrev man de forskjellige fiskegrundes navne. Der, hvor de smaa luftperler stod tættest om morgenen, ved den fiskegrund var torsken tilstede i størst mængde. — Varsler om veirforandringer var af forskjellige art; nogle havde sin oprindelse af ganske naturlige aarsager, andre derimod støttede sig kun paa overtro.

Paa de forskjellige maader søgte man at helbrede de menneskelige sygdomme. Mod den saakaldte „Lét“,

som ytrede sig ved kvalme, opkastning og blegblaa ansigtsfarve og troedes at hidrøre derfra, at den syge havde mødt en gjenganger, var „spanning“, 2: maalen, det almindelige middel. Det brugtes langt ned i vort aarhundrede og udførtes af en „flog kone“ enten paa den syge selv eller et ham tilhørende flædningsstykke. Den, som skulde øve kunsten med virkning, maatte engang have maalt et lig. Ceremonien udførtes saaledes, at den „flog kone“ satte sin langfinger paa høire haand mod den syges venstre langfinger og tommelfingeren mod hans underarm eller haandleddet og saaledes videre opover armen, over brystet og nedover den høire arm. Ved det sidste fulde greb gjorde hun med en knivseg et kors. Det samme gjentoges derpaa fra høire mod venstre. Saaledes troede hun at kunne se, om der var noget „borte af ham“; man forestillede sig nemlig, at gjengangeren havde taget noget med sig af den syge.

Forestillingen om „mara“, som rider mennesket, var almindelig udbredt. Middelet derimod var at vende skoens hæl mod sengen, naar man lagde sig om aftenen, eller at sætte en kniv med opadvendt blad i sengestoffen. Det sidste middel var dog uveligt; thi det havde hændt, at en ungkar om morgenen havde fundet sin fæstemø død foran sengen, eller at blodige spor havde ført hen til hendes hjem. Overhovedet forestillede man sig mara ikke som det onde væsen af samme navn, der plager hesten og koen. Troen paa „mara“ er overmaade gammel blandt nordboerne.

Allerede Snorre fortæller i sin Heimskringla,¹ at kong Danlande raabte i søvne, at mara traadte ham. Og de gamle fristenretter fastsætter endog strengere eller mildere straffe for den kvinde, som overbevistes om „at ride mænd“.²

„Vafrom“, som bestod i, at haandbagen og haandledet hovnede op, mente man at kunne kurere ved at „sfjære det bort“. En, som ikke maatte være i slegt med den-syge, tog et stykke træ, hvori han skar med en kniv, medens den syge spurgte tre gange: „Hvad sfjærer du?“ Den, som skar, svarede: „Jeg sfjærer vafrom udaf haanden hans N. N.“ (den syges navn).

Den saakaldte „aaristel“ ansaaes som absolut dødelig, hvis den ikke itide blev lægt. Sygdommen kaldes paa andre steder³ naarisla⁴ ∴ belterosen, og helbrededes ved at bestryges med „naarisle-gras“ (linnæa borealis). I Nordland brugte man at helbrede den ved at flippe en fat i øret og stryge blodet af den ved enderne af udslettet, der som et belte gif rundt livet. Men kuren maatte foretages, inden beltets ender naaede sammen; hvis ikke, mente man, maatte den

¹ Unglingasaga f. 16.

² Se J. Fritzner: Om Lappernes Hedenuskab, s. 40 (N. Historisk Tidskrift IV).

³ Wille: Sillejords Beskrivelse, s. 117 og Strøms Søndmøres Beskrivelse, I, s. 104.

⁴ Sandsynligvis af det oldnordiske nár, dødning, lig, der endnu findes i vore bygdemaal i formen naae.

syge dø. Man troede ogsaa, at sygdommen kunde ytre sig som et rødt baand om finger eller taa, hals eller arm.

3.

Et middel mod sygdomme af forskjellig slags var det saakaldte „lifverje“¹ eller klædet, som havde ligget over et lig. Dette blev bundet om det syge lem eller bredt ud over den syge. Gulsot troede man at kunde helbrede ved uden den syges vidende at give ham lus at spise. Et andet endnu mere latterligt middel skal jeg her ikke nævne.

Forestillingen om den saakaldte g and er ældgam- mel i Norge. Ordet har sin oprindelse af det oldnorske „gandr“, som oprindeligt synes at have havt betydningen af en fjep eller stige, men som sær- lig brugtes om det tryllemiddel, som troldkarlen eller troldfjærringen sendte afsted i sit ærende.² Gand blev saaledes snart en benævnelse for trolddom og for sygdomme, som ved troldkunster paaførtes menneskene. Men medens gand i Eddafvadene, og hvor den ellers i en eller anden form omtales i de gamle skrifter, oien- synlig betragtedes som noget hjemligt, som noget, der nøie var knyttet til den gamle nationale trolddoms-

¹ Verja betegner i oldnorske i sammensætninger klæder, f. eks. „gangverja“ = gangklæder. Usammensat brugtes verja om yderklædning.

² Se J. Fritzner: Om Lappernes Hedenstak, s. 30 ff. og samme forfatters Ordbog over det gamle norske Sprog, 2. udg.

funst, gjør der sig fra det 17de aarhundredes begyndelse heri en ny opfatning gjældende. Bortset fra ganske enkelte spor¹ hører man nemlig fra denne tid af intet om, at gandsfunsten øvedes af andre end lapperne², som man af den grund ofte kaldte gandslapper. Gand ansaaes for en sygdom, som intet lægemiddel hjalp mod; kun en lap, som ei var i slegt med ham, som havde „sat gand“, kunde tage den ud ved sine besværgelser. Naar lappen truede med sin gand, kunde han hos den overtroiske befolkning opvække en sand skræk, og alle troede paa dens magt. Endnu saa langt ned som i 1783 troede man i en nordlandsbygd fuldt og fast om en det aar afdød prest, at han var bleven dræbt af finnegand.³ Man skjelnede mellem almindelig gand og den saakaldte „angelsgand“, som kaldtes saa, fordi det troedes at være ligesaa vanskeligt for den troldfyndige lap at tage den ud, som det var at faa ud en engel, der med agnhagerne var kommen ind i fjødet. Nogle troede, at gand var et slags sorte fluer, som finnen havde gjemt i en æske, andre, at det var tryllemidler, som han førte med sig i en stor pose, den saakaldte „gandhit“.⁴ — Den aller største del af, hvad der saaledes fortælles om finniernes gandbrug, ja endog henførelsen af selve ordet til lappernes trold-

¹ Saaledes som gandsferd, det nordlandske navn paa juleveien og paa høfseridt overhovedet.

² P. Claussons: Norriges beskrivelse s. XXVIII, P. Dass: Nordlands Trompet under „Lapperne og finderne“ og Leem: Finmarkens Lapper.

³ Forf.: Sagn og eventyr fra Nordland, I, s. 33.

⁴ hit 3: stor skindpose eller en udtappet og tørret fiskemave.

dom har sin oprindelse fra Peder Claussons fortælling derom i hans „Norriges beskrivelse“. ¹ Hvorfra denne forfatter har hentet sin beretning, er endnu ikke fyldestgjørende oplyst. ²

Troen paa det „onde øie“ forekom her under en anden form, den saafaldte „sfjærtunge“. ³ Naar et barn dieede i tre fastetider, fik det den skadelige egenffab, at alt, som det talte om og saa paa, formindffedes. „Sigrhuva“ ⁴ sikrede mod „sfjærtungens“ magt og desuden mod ild og vand, mod fugler og sværd. At give det nyfødte barn rigtigt navn var en sag af største vigtighed; thi et barn, som ikke ved navnegivningen var blevet betænkt paa tilbørlig maade, trivedes ikke, blev sygt og døde en tidlig død. Ved navnegivningen var der at tage hensyn til alle de afdøde, som under moderens svangersffab havde vist sig for hende i drømme og bedet hende om noget. Men ikke blot til dem, som saaledes hos moderen havde „gaaet efter navn“, som det kaldtes, ffulde der tages hensyn. Den afdøde, som barnets fader havde drømt forlange noget, ffulde ligeledes ihufommes; ligesaa den afdøde, som ved en forældrene nærstaaende person havde frævet noget af disse. Som man ser, havde overtroiffe forældre en hel del at varetage ved navnegivningen

¹ Se J. Frizner: Om Lappernes Hedensffab og Trolddomskunst, s. 31 f. og 46 f. (N. Hist. Tidsffr. IV).

² Se Gustav Storms udgave af Peder Clausson Friis's Sml. Sfr., indledning s. LXV f.

³ Muligens af det oldnorske sfærða o: formindffte, som med samme betydning gaar igjen i folkesproget.

⁴ Sigrhuva o: feierlue, feiersffjorte eller fosterhinden.

for ikke at støde væsener, som mentes at have frav paa at mindes. Hændte det nu ovenifjøbet, at den, som „gif efter navn“, i levende live havde været et slet subjekt, troede man, at hans onde egenskaber kunde gaa over paa barnet, om det fik hans navn; lægger man saa til denne frygt troen paa, at „sjølig og landslig ikke forliges om navnet“, d. v. s., at det kunde have skadelige følger at kalde ét og samme barn op efter en, som var kommen bort paa sjøen, og en, der havde faaet fristen jord, saa har man et begreb om den vaande, hvori egtesfolk kunde blive stedt, naar deres nyfødte skulde opkaldes. I regelen ihufom man den afdøde ved at give barnet hans fulde navn; var der altfor mange ansøgere, flettedes blot forbogstaverne i deres navne ind i barnets navn; det var f. eks. nok, om forbogstavet i Søren optraadte som slutningsbogstav, saaledes som i Jens. Man tænkte sig, at den døde havde lyst til atter at leve paa jorden, og at han havde evne til at hevne sig, hvis han ikke blev ihufommet. Denne forestilling om de afdødes længsel tilbage til jorden er hedensk og ældgammel; man erindre Achilles's ord i underverdenen til Odysseus:

„Heller jeg vilde som træl paa markerne slide for dagløn end over samtlige døde befale som øverste herre“.¹

Var en, som „gif efter navnet“, bleven glemt ved navnefæstningen eller bleven forsættelig ignoreret, saa blev barnet sygt. Botemiddelet mod sygdommen var at skjære det navn, barnet skulde have, ind i et stykke

¹ Homer: Odysseen, 11te sang, v. 489, Wilsters oversættelse.

træ og faste dette ud paa havet, hvis den døde, som vilde blive opkaldt, var omkommen paa sjøen, eller stifte det i firkegaarden, hvis han var begravet der. Mangen gammel altertavle i Nordland har paa bagsiden en mængde indskaarne eller skrevne navnebogstaver. Dette er navne paa afdøde, som ikke var blevne opkaldte, og som troedes at blive tilfredsstillede ved at mindes paa denne maade.¹

4.

At gjøre spørgsmaal til de døde ansaaes for en stor synd, og dog er der ingen tvil om, at dette undertiden blev gjort. Det heder, at man kunde gjøre tre spørgsmaal; dog aldrig om, hvor længe man selv skulde leve. Denne forsyndelse mod de afdødes fred forbydes strengt i moseloven,² men begaaes dog af troldkvinden i Endor³ og i de følgende tider af mange andre, som paa den maade vilde skaffe sig kundskab om fremtiden. I et af de gamle Eddaekvad fremstilles Odin selv som den, der gjør spørgsmaal til døde, idet han med „valgaldrer“ vækker den døde volve for at fritte om Balders skjæbne.⁴ Den, som saaledes udfrittede de døde, blev „fremsynt“; men denne evne var altid

¹ Om opkaldelse se Ploss: „Das Kind in Brauch und Sitte der Völker“, 2. Ausg. I, s. 168 ff. og Kr. Nyrop, Navnets magt i „Mindre Afhandlinger udg. af det philol.-hist. Selskab“. Kbh. 1887“, s. 196.

² 5 Mos. 18, 12.

³ 1 Sam. 28, 8 flg.

⁴ Vegtamskviða, 4.

en byrde, idet man antog, at de døde plagede spørgeren paa forskjellige maader. Fremsynthed troede man ogsaa at kunne opnaa ved at forstyrre den dødes fred paa anden maade, f. eks. ved at larme i det rum, hvor en laa lig, eller fiske ind igjennem nøffelhullet i et lighus med den hensigt at gjøre den døde fortræd. At være fremsynt har naturligvis været et slags sygdom, som har havt sin oprindelse fra en sygelig fantasi og fra overtro. Naar det i ældre tider¹ heder om en eller anden, at han var „fremsynt“, synes denne evne ialfald ikke at være ledet tilbage til en forbindelse med de afdødes aander.

5.

En overmaade stor rolle i overtroens verden spillede ilden og staalet. Ved arnens flamme forsvandt alt spøgeri, der stansede gjengangeren, og der veg skrækken for mørkets magter. At slaa ild var det samme som at drive alt ondt paa dør. Et minde om ofring til ilden ligger maaske i den gamle skik at brænde øiet af kveiten, som ansaaes for havets fedeste og mest velsmagende fiske, om man vilde sikre sig lykke til kveitefangst; folketroen lader derfor kveiten sige:

„Den mig brænne,
han skal mig fjerne;
den mig bryt,
han skal mig tryt.“

¹ Njaals saga, 20 og Ammianus Marcellinus i hans Roms Historie, XXIII, 6, hvor han taler om magerne.

De sidste linjer sigter til den tro, at kvæitens ben ikke maatte brydes, men kun stjæres eller hugges. Et andet minde om ofring til ilden har man vel i den udbredte sif at fæste den fældede tand i ilden med de ord: „Giv mig en bentand for en guldtand.“ Hver Sankthansaften tændtes der baal ved grunderne, hvori kvæget stod indeluffet, for at holde troldkjærringerne borte, naar de paa sin færd til Hællfjelds drog forbi.

Staalet hindrede dæmonerne i deres anslag mod mennesket. En kniv eller saks samt en bog blev altid lagt i vuggen hos den nyfødte for at sikre ham mod at blive „byttet“ af de underjordiske; de samme gjenstande blev lagte hos den døde, som „laa paa ligstraa“, for at hindre ham i at gaa igjen. Staal førte enhver, som færdedes i marf og sfog, med sig for at sikre sig mod trolde og uvætter; fæstede man det over huldrens buskap, bandt man den og gjorde den derved til kristenfolks eiendom. Med det løste man forhækselsen og tilintetgjorde „skadefvistsens“ fordærvelige egenfkab.

„Kirkebløet“ fra sprosjerne i de gamle kirkers vinduer tillagde man en lægende kraft, naar den syge vaskedes med det vand, hvori det havde ligget. Vand, hvori et rødglødende jern, som netop var taget ud af smidjeavlen, blev lagt, troedes at være i besiddelse af en lægende kraft, især hvis den syge havde staaet over smidjebælgens pust, medens jernet glødedes. Jeg skulde antage, at der i denne tro paa staalets kraft er et minde om hint tidsrum, da jernalderens folk overvandt sten- og bronsealderens mennesker.

Her som paa andre steder ansvaaes visse tider for uskikkede til at udføre visse arbejder paa. Torsdagskvelden skulde man ikke spinde, da larmen af rokkehjulet ikke huede visse usynlige magter. Derom heder det i et gammelt vers:

„Naar flaven paa foen om torsdagskveld er,
da spind ikke mer.“

Heri ligger vistnok et minde om hin tid, da dagen var helliget nationalguden Thor. Muligens kan ogsaa en kristelig grund have virket med, idet dagen holdtes for halvhellig, fordi den gif forud for den dag, paa hvilken Kristus led. Julenatten talte kreaturerne i et for mennesker forstaaeligt sprog. Da randt der ved midnatstide vin i bække og elve, da kunde man paa forsveiene se overnaturlige væsener, og „Gaangfærden“ eller, som den paa andre kanter kaldes, „Aassereien“ for over gaard og grænd. Sanfthansnat red heksene til sine gilder med mørkets fyrste, og baal blev tændte for at holde dem borte. Alfeonsdag seilte havfruerne til land, hvis det var paalandsvind, og da blev der sygdom paa fæet. Man kunde høre havfruens sang, hvis hun havde bør, og hendes graad, hvis det var modvind. At flippe sine negler om aftenen eller vende ansigtet mod nord, naar haaret flippedes, skulde ingen flog mand gjøre; thi det voldte uheld, som det heder i regelen:

„Kveldflippe negler og nordflippe haar,
der gjøres intet værre i femten aar.“

Julenatten skulde bordet være opdækket med julekost, forat de underjordiske, som om natten gjestede huset, kunde faa noget at bide i. Derimod har den stift at sætte julegrød ud til nissen neppe været brugt i de fleste nordlandsbygder.

7.

Mange planter eiede ifølge overtroen en virksom kraft mod den slags sygdomme, som man mente hidrørte fra forgjørelse eller onde magters indflydelse. Andre vækster tillagde man en saadan kraft, at der ved dem kunde opnaaes, hvad man ellers forgjæves stræbte at komme i besiddelse af. Af troldomsplanter kan nævnes „alvenæveren“ (lichen aptitosa), der skulde plukkes paa steder, hvor ikke middagsjolen skinnede, og som ikke maatte berøres med blottet haand, hvis den skulde beholde sine lægende egenstaber.

Ved at røge med den kunde man fordrive den saakaldte „troldblaster“, som paa andre kanter af landet er fjendt under navnet „elveblæst“. Skulde det være muligt, at denne brug af „alvenæver“ var et dunkelt minde om ofring til alverne, til hvem der sandsynligvis enkelte gange er blevet ofret i den hedenske tid? ¹ Enerbæret med forstegnet brugtes ligeledes til røgning for dermed at fordrive sygdomme af dæmonisk oprindelse; i samme øiemed anvendtes bygforn og spool. Med vidje eller pil fordrev man tandpine;

¹ Kormaks saga, kap. 22.

man skar en liden kvist af træet og „stangede“ dermed den syge tand, indtil den blødte, hvorpaa kvisten blev indpodet i et piletræ. I bygageren troede man sig sikker for trolde, som ikke kunde komme længere end til agerrenen, hvor der var saaget byg. Kløveren (*trifolium repens*), som af og til findes med fire eller flere blade, var en lykkeplante, naar den fandtes med flere end tre blade, og blev haaret i en liden pose som et middel mod „synkverving“ og andet ondt; helst burde den plukkes ved kirkegaardsmuren og var almindelig kjendt under navnet „firkløver“.

Elfskovsblomsten eller „elfsøvsgras“ (*orchis maculata*) stod i ry for at kunne opvække elfsøv. Navne som „marihaand“ o. l., hvorunder den ogsaa er kjendt, har jeg ikke hørt her. Dens brunrøde pletter skulde ifølge folketroen være fremkomne, engang jomfru Maria blødte næseblod over den. Dens dobbelte rod, hvis ene halvdel synker i vand, medens den anden flyder, har nogen lighed med to menneſker og kaldtes Adam og Eva; om den hed det: „Eva synker, Adam flyder“. Merkelig nok kaldes planten paa sine steder i England «Adam and Eve». Ved at fuge dens blomst, blade, stilk og rod fik man en drif, som troedes at kunne vække elfsøv hos de personer, som draf deraf; men denne elfsøv vilde ende med had. Troen paa elfsøvsdrifke er ældgammel hos flere folkkeslag saavel i syden som i nord.

Et middel til at opdage skjulte skatte og finde vand var den saakaldte „peifestikke“, som paa andre steder i landet er kjendt under navnet „ønskekvist“; i

Danmark kaldes den „spaaastikke“. Pegestikke kaldtes den, fordi den vendte sig i haanden og pegede nedad med sin spids, naar man bar den over nedgravede skatte eller over kilder, som var skjulte i jorden. Medens den paa sine steder skjæres af hasselbusken, troede man her nord, at den skulde være en rognetrækvist, som var vokset fast i en bjerkefamme. Det er naturligvis mistelen eller flogrognen (*viscum album*), der som snylteplante vokser paa løvtrær, især paa efen, som her er ment; disse navne kjendes dog ikke heroppe. Forestillingen om tryllegrenens kraft er ældgammel saavel hos nordboen som hos sydligere folkslag. Jeg minder om den trylleten, som Skirne siger at have fundet i holtet og hvormed han truer at slaa jettemøen Gerd, hvis hun ikke vil elske Frøy.¹ — „Løsningsstenen“, som undertiden findes i fjæren ude ved havet, er egentlig frugten af planter (enstada scandens og andre mimosearter), som vokser nede paa de vestindiske øer og af Golfstrømmen føres op til vore kyster. Dens stenhaarde skal af mørkebrun farve, undertiden med en hvidagtig ring om, er sandsynligvis aarsag i, at den er bleven kaldt sten. Peder Clausson² fortæller, at der paa færøerne „findes en sten, som flyder ved stranden og føder andre stene af sig.“ Det er „løsningsstenen“, han sigter til. Den fører paa sine steder ogsaa navnet „vættenyre“ eller „busten“.³ Denne

¹ Skirnissfær: 32 og 26; jfr. Hárbarðliod 20.

² Norriges beskrivelse XXXII.

³ Sm. lgn. Trondhjemske selskabs skrifter III s. 15 og Strøms Søndmøres Beskrivelse I, s. 138. Ligeledes Pontoppidans

løsningssten blev lagt i fogende vand, som man gav barselvinden at drikke, naar fødselsmerterne blev altfor langvarige. De tidligere fødselshjælperster eller „nærkoner“ var ivrige efter at faa fat paa dette hjælpe-middel og undlod ikke at stjæle det fra hverandre, naar leilighed gaves. Paa andre steder lod man barselkonen drikke brændevin af løsningsstenens hule skal.

„Skadefristen“ sidder inde i tømmerstokken; den er barkeflædt og kan ikke tages ud uden at ødelægge stoffen. Man troede, at den udsatte huset for ildsvaade, hvis ikke dens onde egenskaber blev tilintetgjorte; det skede, naar man slog syv staalodder ind i den.

8.

Ogsaa dyr og fugle fremkaldte overtroiske meninger, og tidt tog man varsler af dem. Allerede hos de gamle romere spaaede man kommende hændelser af hønseens æden. Troen paa disse fugles evne til at varsle om fremtiden eksisterede ogsaa i Nordland; galede hønen, især hvis det skede om natten, skulde en i huset dø. Kraaken varslede om uheld, naar den satte sig ned foran en paa veien og skreg; mangen uskyldig kraake har ved en saadan leilighed faaet en sten og en saftig forbandelse slængt efter sig. Ørnen, som kom flyvende mod fiskerbaaden, naar denne lagde tilhavs,

---

Norges naturlige Historie. I disse sagn er vistnok flere forskellige forestillinger sammensmeltede; se herom f. L. Grundtvigs skrift „Løsningsstenen. Et sagnhistorisk studie. Kbh 1878.“

varslede ogsaa om uheld. Man nævnte ikke altid denne fugl ved dens rette navn, naar man var paa fiske, men kaldte den „Jana“. Gjeden og fatten maatte heller ikke nævnes i fiskerbaaden. Mangen en unggut, som i ubetænksomhed nævnte disse navne, fik et vredt blif og et: „Det er dine fiskefugle“. Det skal ogsaa have hændt, at hans øren fik smage den ældre kame-rats sjøvante, hvis han paa trods nævnte disse for-hadte navne. Da det nu imidlertid vanskelig kunde undgaaes, at gjedens navn blev nævnt i fiskerbaaden, da dens skind blev sterkt benyttet i fiskerens skindflæder, hvortil det afgav et dygtigt materiale, hjalp man sig ud af denne forlegenhed ved at kalde dens skind „sagskind“. At uindviede grundede over, hvilken dyreart „sagskindet“ var taget af, falder af sig selv.¹ Denne overtro, at enkelte dyr under visse omstændigheder ikke maa nævnes med sit rette navn, har sit udspring i den primitive forestilling, at navnet og den gjenstand, det betegner, er ét og det samme; mange vilde anvender derfor den største omhu paa at hindre fremmede fra at komme efter deres navn.² En overtro, som stod i forbindelse med trækfuglenes ankomst, var den saakaldte „fugledaaring“. Paa den aarstid, da trækfuglene kom, skulde ingen om morgenen gaa fastende ud af huset; thi den, som paa fastende hjerte hørte

¹ Jfr. Strøm, Søndmøres Beskrivelse I, 536.

² Om „Navnets Magt“ og de mange saakaldte tabu-love, som hos de forskjelligste folkefærd fra de ældste tider af har knyttet sig til navnet, har Kr. Nyrop skrevet en meget lærerig afhandling i „Mindre Afhandlinger, udg. af det philol.-hist. Samfund. Kbh. 1887“, s. 118—209.

træffuglenes røst for første gang, skulde, inden aaret gif, komme ud for et eller andet uheld. Madstykket, man nød, inden man gif ud, kaldtes „fugledaare“, og den, som var kommen til at høre en eller anden træffugl i fastende tilstand, sagdes at være bleven „daaret“ af den. Den, som spoven „daarede“, skulde det aar slaa alle sine ljaæer af i slaattonnen. — Sildens ryg skulde man altid bræffe over, før man tog den bort af bordet; thi ellers skabte hefsene atter en sild af den; og den mad, som hefsene skaber, er aldeles kraftløs.

Dingerne af øienstikkeren (libellula), som her nord kaldes øresneglen, ansaaes som et elskovsvækkende middel. Naar en mand gned dem mellem sine hænder, antoges han at blive farlig for enhver kvinde, som han i elskovshenstigt berørte.

9.

Sygdomme paa husdyrene søgte man at kurere paa forffjellige maader, som havde sin grund i overtro. En af disse sygdomme var den saakaldte „tus“, som plagede heste og fjør. Dyret, som var „tussereden“, tabte madlysten, sturede og svedede. Middelet herimod var at „stjære tussemærket“. Det skulde stjæres vrangt, i modsat retning af den, man i almindelighed stjærer i, og var det saakaldte pentalfa, som i det sydlige Norge og Danmark kaldes marefors, et heroppe ufjendt navn. I Tyskland kaldes det „Drudenus“. Dets form er velfjendt:

En anden ulempe for kvæget var „mara“; den fordreves ved en besværgelsesformel, som har gjent et minde om middelalderens tro paa st. Olavs magt.¹ Formularen, som brugtes paa færøerne, ligner denne, men nævner ikke st. Olav.² — Mod „alveskot“, som rammede kvæge, brugte man at stifte det syge dyr med de saakaldte „alvepile“, smaa bensplinter, der af og til findes i slagtede dyrs fjød. Disse antoges at være skudte ind i dyret af alverne; blev det syge kreatur stiftet med dem, hævedes derved virkningerne af alvernes skud. — Koen, som var kjøbt fra en fremmed gaard, skulde ledes tre gange rundt en jordfast sten for at trives i sit nye hjem, og forat den ikke skulde løbe bort fra sine nye herrer.

10.

Havet blev i nordlændingens fantasi befolket med overnaturlige væsener af forffjelligt slags. Havdraugen, som holdtes for gjensfærdet af de paa havet omkomne; viste sig som en hovedløs skikkelse i en halv baad. Dens skrig varfledede for uveir og om, at nogen snart skulde omkomme paa sjøen. Den forsvandt, naar man raabte „kirkegaard“ til den eller fastede kirkegaardsmuld eller ogsaa ekfrementer efter den. I oldsagaerne kaldes ethvert gjensfærd, som bekjendt, draug, og flere af vore bygdemaal har bevaret den samme sprogbrug.

¹) Forfatteren: Sagn og eventyr fra Nordland I, s. 71.

²) Winther: færøernes Oldtidshistorie, s. 345.

Sælhundene blev af flere holdte for gjenfærd af faraos hær, som omkom i det røde hav. Mange troede, at de undertiden kunde lægge af sin dyreham og antage menneskelig skikkelse. En lignende overtro forekom paa færøerne, hvor man mente, at sælhundene hver helligtrekongersnat blev til mennesker.¹

Troen paa havfruer, som ved sin daarende sang loffede folk til sig, er ældgammel i Norge. I vor gamle litteratur fortælles der om mænd, som havde børn med en havfrue. Havmanden eller havbonden med sit tangflædte hoved viste sig, før det røg op med storm og uveir, og vendte da altid ansigtet mod den kant, hvorfra uveiret kom. Marmælen omtales i oldsagaerne under navnet marmennil, og fortællingen i Halvs saga om marmælen, som bliver fisset op og ført iland, hvor den spaar for kong Hjørleiv,² ligner fuldkommen den nordlandske overtro om dette fabelvæsen. Nøkken holdt til i indsjøer, elve og tjern og søgte ved en daarende sang at lokke de uerfarne ud i vandet. Den fordreves ved „nøfordene“, som var noget forffjellige paa de forffjellige steder og begyndte med :

„Nøf, nøf, naalkjyv!
far din var en staalkjyv.“

Fossegrimen var, saavidt jeg ved, ikke kjendt. Troen paa disse væseners tilværelse stammer naturligvis fra hedenskab.

Dragen holdt til i høie fjelde, hvor den havde sit tilhold i dybe huler, som den undertiden forlod, for

¹ Annaler for nordisk Oldkyndighed 1846, s. 359.

² Fornaldar søgar II, s. 31.

om natten at flyve gjennem luften med en lang ildstrime efter sig. De store ildflugler, som stundom kan sees at flyve gjennem rummet, troede man var drager, som havde forladt sit tilholdssted i berget, hvor de rugede paa store skatte. Flere grotter i bekjendte nordlandske fjelde kaldes „dragehuller“. Om Søbergfjeldet i Bø i Vesterdaalen fortællendes i et gammelt skrift fra 1591,¹ at der „udaf fjeldet flyver et langt tingest, som er skabt ligesom en gloendis brand og farer 100 favne op i luften. Dog er mange udi den mening, at det skal være en drage, som skal ligge paa en stor hob pendinge, guld og sølv.“

II.

De underjordiske spillede her som overalt i vort land en stor rolle i folkets eventyr, sagn og tro. Mange paastod at have seet huldrefolket; paa flere steder havde man sagn om mennecker, som i fortære eller længere tid havde været indtagne i berg. Enkelte brugte endog at lade en baas i fjøset staa tom, for at huldren der kunde faa plads for sit kvæg; hvis dette blev undladt, mente man, at i det mindste ét kreatur vilde styrte i løbet af vinteren. — Godbonden eller nissen holdt til overalt i huset og gjorde sjelden fortræd, naar han fik være i fred. At slaa varmt vand

¹ Kgl. norske Videnskabselskabs Skrifter i det 19de Aarhundrede I, s. 478. Skriftets forfatter skal ifølge G. Storm være Eirik Hansson (Schønnebøl), som omkring 1590 var foged i Vesterdaalen. Hist. Tidskr. 2den række, 4de bind, s. 189.

udenfor huset, naar det var mørkt, skulde man vel vogte sig for; man kunde da let ramme de underjordiske, og i saa tilfælde vilde disse sikkert hevne sig ved at paaføre skadesmanden udslet og anden sygdom. De mange fortællinger om huldren og andre usynlige væsener, som kun sjelden viste sig for menneskets blik, den næsten undtagelsesløse frygt for at støde disse usynlige beboere af skog og mark, viser klart, hvor udbredt forestillingen om huldrefolk og underjordiske var. Og har end sagnene og eventyrene om disse digtede jordboere meget poetisk og skjønt ved sig, kan det dog ikke negtes, at den tro paa deres tilværelse og frygt for deres uvenskab, som ofte fandtes hos ældre folk, maatte føles som et tungt aag paa den sjæl, som var hildet i overtroen.

Tordenen ansaa man som den værste fiende for trolde og uvætter; saasnart dens vældige drøn begyndte at rulle, maatte alt troldeoi ind i sine fjelde, og der er flere fortællinger om mennesker, som var grebne af trolde, men slap løs, saasnart tordenen „slog“. Denne opfatning af tordenens magt er i alt væsentligt den samme som aasalærens, efter hvilken Thor med sin vældige hammer er trolde og jotners værste fiende. Det var ogsaa paa enkelte steder anseet som uklogt at falde tordenen ved dens rette navn; man kaldte den „bly“ og talte om „blygang“ istedenfor „tordengang“ og „torflaatt“. Dette er et skud af den samme anskuelse, som vi tidligere har mødt, at det er farligt at nævne navnet paa overnaturlige fræfter eller skadelige

væsen; det rette navn tilfalder sin bærer, og nævnelserne udæsker saaledes, hvad man frygter for.

12.

Troen paa heksenes kunst holdt sig længe i Nordland. Længe efterat den sidste hekseproces var ført og det sidste heksebaal sluffet, vedblev man at se en heks i enhver gammel surøiet kone, som paa en eller anden maade havde gjort sine omgivelser fortræd. Endnu i begyndelsen af vort aarhundrede troede folk, som var tilstede i en nordlandsk kirke, at kunne se troldekjærringer, som fremstillede sig til alters. Troldekjærringerne kunde nemlig ikke svelge „alterbrødet“ og „messevinen“, men spyttede det ud i sin klædesfold eller i sit lommetørklæde.

Man antog almindelig, at de hver sankthansnat reiste til Heksfjelds, — muligens det tyske „Hexenfels“ eller ogsaa Hekla paa Island. Deres lydige tjener, troldekatten, som blev lavet af forskellige ting og brugtes til at suge melken af fremmede fjør, troede mange at have seet.¹ Den hedenske tro, som lod endog guder og gudinder være kyndige i seid og trolddom,² udryddedes ikke ved kristendommens indførelse, men førte en seig og vedholdende kamp gennem mange aarhundreder for at beholde sin gamle plads i folkets bevidsthed. Reformationen med sin større kristelige oplysning og sin høiere grad af aandsfrihed formaaede ikke at for-

¹ Forf.: Sagn og eventyr II, s. 14.

² Snorre: Njalingasaga f. 4 og 7.

trænge den udbredte tro paa trolddom og den mørke overtro, som overalt kom tilsyne. Troen paa heksers vedblev at holde sig, og det er ikke mere end 200 aar siden, det sidste heksebaal brændte i vort land. Men endssjønt siden 1684 ingen i Norge er bleven henrettet for trolddom, har dog folket tidt og ofte siden forfulgt mennesker, som det mistænkte for trolddom, og ofte har bedragere ved at true med forgjørelse funnet tvinge folk til at give sig penge og gods. Og selv blandt samfundets bedst stillede, hos folk, som havde nydt en anden opdragelse end almuen, og af hvem man skulde have ventet et friere syn paa grund af det større kundskabsforraad og den høiere oplysning, de sad inde med, selv hos disse var overtroen stor nok og holdt dem bundne med sterke baand.

Hos menigmand var ogsaa den mening almindelig udbredt, at næsten hver prest eiede „svartebogen“ og ved dens hjælp kunde løse og binde den onde. De talrige fortællinger om prester, som i sine yngre dage havde „studeret i Wittenberg“, hvor de foruden at lære sin theologi ret grundig tillige skulde være blevne indviede i kunsten at mane fanden, har sin oprindelse og sine rødder i middelalderen, men tilhører i sin nuværende form reformationsaarhundredet og den nærmest paafølgende tid, da flere af de mest oplyste og lærde theologer havde erholdt sin uddannelse ved tyske universiteter. Paa flere steder, fortalte man, havde den onde vist sig, naar ugudeligheden tog altfor stor overhaand; snart var han blevet seet i en hunds stikkelse, siddende med et fortblad mellem sine flør under

spillebordet, helst naar de spillende havde bandet altfor sterkt, og vinen var flydt i altfor rigeligt maal, snart havde han vist sig i et hus, hvor egtefolkene levede i et uforligeligt samliv. Snart havde han forstyrret folkene paa en gaard, hvor en pige havde født i dølgsmaal, ja endog i kirken havde han sin faste plads under alterfoden, hvor han skrev op alle, som sov i kirken under gudstjenesten. Det bedste og stærkeste middel mod hans magt var forsæts tegn. Evnen at binde den onde tillagdes ogsaa enkelte lægmænd, som troedes at være i besiddelse af „svartebogen“. I et sagn heder det, at den onde sagde, at han var ikke ræd „svartfoftemanden“¹ i prestegaarden, men han „nafenmand“² i Nedregaarden var han ræd for.“ Man mente almindelig, at enhver, som eiede svartebogen, tilintgjorde den før sin død, forat sortefunsterne og beværgelsesformularerne skulde holdes hemmelige. Efter folketroen stod alle helse i samfund med den onde. Han var altid tilstede ved deres sammenkomster. I det daglige liv aabenbarede han sig for dem, ofte, som de undertiden bekjendte,³ i skikkelse af en hund, eller han sendte dem tjenende aander, som dels kaldtes engle, dels apostle, og som snart havde en buks, snart en gris's skikkelse.⁴ Bekjendelser af denne art bragte naturligtvis helsene paa baalet, der blussede lige saa hyppig oppe ved Nordkap som i Sydens lande. Sikre

¹ Presten.

² Manden uden prestefjole.

³ Tingprotokol for Finmarken 1621.

⁴ Sammesteds for 1626.

efterretninger om det sidste heksebaal i Nordland har man vel neppe; for det sydlige Norge afsluttedes det slags retshandlinger i 1684, da en kone paa Stavangerkanten blev brændt for trolddom, medens man nede i Danmark endnu i 1693 havde et par troldkvinder opbevarede til baal og brand.¹

At skaffe skibe medvind, at „gjøre bør“, som det kaldtes, var en kunst, som i regelen blev tillagt lapperne. Fremgangsmaaden, som lappen brugte, var forskjellig.² Udøvelsen af denne kunst har naturligvis ikke gaaet upaaagtet hen, men skaffet udøveren en hurtig bør over til en anden verden. Den 9de mai 1621 stod lappen Kvive Baardsen anklaget for retten i Hasvåg i Finmarken for at have „gjort bør“ og derved voldt 5 mænds død, hvorfor han naturligvis blev „dømt til baal og brand“. Overhovedet tillagde man lapperne alt fra gammel tid en stor trolddomsmagt, som de tilegnede sig hos sine noaider.³

Idet jeg slutter disse meddelelser om ældre tiders overtro i de nordlige egne af vort land, maa jeg tilføie, at emnet langt fra hermed er udtømt. Dertil mangler jeg saavel tid som litterære hjælpemidler.

---

¹ Tr. Lund: Danmarks og Norges Historie 6. bog, s. 50.

² P. Dafs. Nordlands Trompet under „Lapperne og Finderne.“

³ Qvigstad og Sandberg: Lappiske eventyr og folkesagn, s. 189 og flg.
